

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Historické vědy – Etnologie

**Teze disertační práce
(Autoreferát)**

Mgr. Markéta Hajská

Hranice jazyka jakožto hranice etnické identity

**Vztah užívání jazyka a etnické kategorizace u olašských Romů na
východním Slovensku**

Language Borders as Borders of Ethnic Identity

Language Use and Ethnic Categorisation Among Eastern Slovak Vlax Roma

Vedoucí práce: PhDr. Jan Červenka, Ph.D.

2018

Předkládaná disertační práce se zaměřuje na vztah mezi užíváním jazyka a vytvářením hranic mezi skupinami žijícími v obci na východním Slovensku, kterou nazývám Borovany. Jedná se o případovou studii zaměřenou na obyvatele tamní *olašské osady* a na jejich konceptualizaci skupinových hranic rozdělující obyvatele obce na *olašské Romy (Vlašika Rom)*, *neolašské Romy (Rumungri)* a *Neromy (Gáže/Gadže)*.

Metodologicky vycházím z kulturní antropologie, jejíž výzkumné techniky rozšiřuji o metody soudobé sociolingvistiky a částečně také lingvistické antropologie. Klasické výzkumné metody zúčastněného pozorování a vedení terénního deníku doplňuji o nahrávání formálních i neformálních situací, která poskytují kromě antropologických také jazyková data. Taková data lze využít pro výzkum konverzačních událostí, při hlubší znalosti lokálního kontextu zároveň také pro výzkum korelací mezi sociální a konverzační strukturou (více v kapitole 1.2). Ve své práci stavím na osmnáct let trvajícím terénním antropologickým výzkumu (2000-2018) v komunitě *Vlašika Rom*, která mnohonásobně přesahuje geografické hranice sledované obce. Toto označení používám pro příbuzensky provázanou skupinu *olašských Romů*, která se zformovala na východním Slovensku.

1. Struktura práce:

První část práce představuje široce pojatý úvod. Na jeho začátku představuji metodologii výzkumu, zdroje dat, reflexi pobytu v terénu a etiku výzkumu. Vytyčuji zde také předmět výzkumu a definuji základní pojmy, zejména apelativa jednotlivých subetnických skupin, které ve své disertační práci používám. Závěr této úvodní části je věnovaný stručnému náhledu na sledovanou skupinu *borovanských olašských Romů* v historické perspektivě.

Druhá část mé práce představuje teoretickou základnu mého kulturně antropologického výzkumu v oblasti etnicity a hranic mezi skupinami. Představuji zde v obecné rovině hlavní přístupy zaujímané k etnickým kategoriím v etnologickém a antropologickém bádání a věnuji se závěrům primordialisticko-

konstruktivistické debaty, vztahujícím se k tématům etnicity, etnické identity a hranic mezi skupinami. V závěru této části se prizmatem uvedených paradigmat věnuji otázce, jak je v romistické a antropologické literatuře konceptualizována skupina olašských Romů. V této části nevztahuji žádné závěry k mnou studované skupině, pojmám ji jako čistě teoretickou. Následně z ní ale vyvozují klíčové otázky, které mi pomáhají analyzovat situaci v Borovanech.

Třetí část práce je antropologickým popisem způsobů sociální organizace a sociální stratifikace v rámci obce Borovany, zejména v rámci místní *olašské* osady. Věnuji se zde popisu a analýze symbolických kategorií, které jsou relevantní pro sociální prostor studované skupiny *Vlašika* Romů.

Zamýšlím se zejména nad tím, jaké jsou různé dimenze skupinových identit konceptualizovaných jako „my“ a „oni“, které reálně rozdělující obyvatelé sledované východoslovenské obce do různých vzájemně se vymezujících skupin (např. Romové vs. Neromové; *Vlašika* vs. *Rumungri*; *Vlašika* vs. další olašští Romové; hranice mezi rody; „praví“ a „smíšení“ Olaši). Zkoumám, jak jsou utvářeny symbolické hranice mezi „my“ a „oni“ a co je u jednotlivých dimenzí považováno za *boundary markers* či za jednotící prvek. Pokládám si otázku, zda lze hovořit o sledované skupině jako o etnické, nebo jen jako o společnosti postavené na základě příbuzenských vazeb, a zkoumám, jaké jsou další klíče pro sociální stratifikaci místní komunity a jaká je jejich souvislost s etnicitou. Zajímá mne, za jakým účelem je etnická příslušnost tematizována a s jakými atributy je spojována nebo za jakých okolností aktéři vykládají své sociální zkušenosti v etnických termínech. V závěru této části se pokouším odpovědět na otázku, jaké hodnoty a charakteristiky si spojují olašští Romové s *romipe* („romstvím“, resp. „olaštvím“). Ukazuje se, že jedním z nejpodstatnějších pilířů skupinové identity a zároveň nejmarkantnějších distinkčních znaků při vyhraničování proti jiným skupinám je jazyk, který se stane hlavním předmětem mého zájmu v následujících částech práce. Poslední kapitola třetí části je věnovaná tomu, do jaké míry lze nahlížet na *olašství* sledované skupiny jako na sociální konstrukt.

Ve čtvrté části práce se věnuji teoretické konceptualizace vztahů mezi jazykovým chováním a vytvářením sociální identity, respektive na korelaci jazyka a etnicity z perspektivy lingvistické antropologie a sociolingvistiky. Pokouším se stručně nastínit změnu paradigmat ve jmenovaných vědních disciplínách v posledních desetiletích. Zaměřuji se ale především na současné, post-konstruktivistické pojetí souvztažnosti jazyka a etnicity.

Na teoretické přístupy a výzkumné otázky vyplývající z čtvrté, čistě teoreticky zaměřené části, se snažím navázat v páté části, věnované popisu sledované komunity v Borovanech ze sociolingvistické perspektivy. Mým cílem je nahlédnout z tohoto pohledu procesy vytváření a vyjednávání hranic mezi skupinami (popsané v části tři) během jazykových interakcí.

Pátou, sociolingvistickou část, tvoří popis různých aspektů jazykové situace ve sledované komunitě. V jejím rámci se zaměřuji na širokou škálu klasických sociolingvistických témat, které představují různé aspekty jazykového chování ve zkoumaném terénu, které nám dohromady poskytují celistvý obraz o užívání jazyka a „jazykování“ v Borovanech.

V úvodu páté části nejprve přiblížím jazykovou situaci v obci. Následně se věnuji jazykovému repertoáru olašských Romů a způsobům akvizice jednotlivých jazyků. V této části se opět vracím k tématu etnicity, a to nejprve v podkapitole 5.3.6, která popisuje akvizici olašské romštiny u příchozích neolašských partnerů jakožto proces související s redefinicí jejich etnické identity. Následně se zabývám otázkou domén jednotlivých jazyků z jazykového repertoáru olašských Romů a také tím, zda je v případě sledované komunity vhodné hovořit o diglotické situaci. Při analýze možné diglosie se dostávám k tématu prestiže jazyka. Dospívám k názoru, že právě ze strany aktérů pocitovanou prestiž olašské romštiny můžeme považovat ve sledované komunitě za jeden z klíčových faktorů pro její uchování. Závěr kapitoly je věnovaný zevrubné analýze procesu přepínání jazykových kódů. Tento fenomén nahlížím také v sociálně antropologické perspektivě. Zaměřuji se na interpretaci individuální motivace přepínání kódů a také na sociální funkce

tohoto fenoménu. Uvádím zejména příklady užívání nestandardního jazykového kódu a zkoumám otázku funkce romštiny jakožto tajného jazyka a s tím související skryté jazykové hry. V závěru kapitoly se pokouším odpovědět na otázku, kdo, s kým a jak mluví. Zkoumám zde, jak se v konverzační struktuře prostřednictvím volby jazyka zrcadlí etnické vztahy, a zároveň, jak v rámci konverzačních událostí dochází k vyjednávání etnicity a k dotváření skupinových hranic.

Šestá část práce je závěrečná. Pokuším se v ní o rekapitulaci a souhrnnou interpretaci klíčových poznatků z terénu a o předložení hlavních badatelských výstupů.

2. Závěry a přínosy disertační práce

2.1. Přínos k otázce kategorizace hranic u olašských Romů

V tématu skupinových hranic volně navazuji na Fredrika Bartha (1969), který přesunul pozornost při výzkumu etnicity k interakčním a sociálním aspektům vytváření symbolických hranic mezi skupinami, definovanými aktéry jako „my“ a „oni“. Hranice mezi etnickými skupinami je vytvářena v opozici vůči jiným skupinám. Podle Bartha a jeho pokračovatelů je vytvářena pomocí *boundary markers*, které vnímají členové obou hraničících skupin.

Na základě analýzy dat z terénu v Borovanech dospívám k závěru, že nejmarkantnější způsob sociální stratifikace místní society představuje etnická hranice mezi Neromy na straně jedné a Romy na straně druhé. Tato hranice je vnímána jako jasně daná, rozdělující všechny oblasti života. Není ale pouze symbolická. Obec je v řadě aspektů etnicky striktně rozdělená. Romové jsou vylučováni z nejrůznějších sfér veřejného prostoru a také z různých institucí, jednoznačná je i teritoriální exkluze. Hranice mezi neromskou obcí a oběma romskými osadami jsou udržovány zejména ze strany Neromů jako neprostupné. Tvoří je řada viditelných a neviditelných *boundary markers* (viz také např. Synková 2008: 605). Mezi obcí a osadou neexistují žádné silné sociální vazby (viz Granovetter 1973), tedy ani žádné příbuzenské vztahy a ani vztahy založené na

instituci kmotrovství; slabé sociální vazby, spočívající zejména v jednostranných ekonomických aktivitách, jsou málo časté.

Hranice mezi *Vlašika Rom* a *Rumungry* je mnohem méně zřetelná a dochází na ní k různým překryvům a posunům v členství v těchto skupinách. Příslušnost v nich je z badatelské perspektivy dynamická a proměňuje se. Tato hranice je však zároveň soustavně tematizovaná jako daná a jako neprostupná. I přesto, že složení komunity se v čase mění, základní struktura, založená na vyhraňování se na základě etnické odlišnosti *Vlašika Rom* vůči *Neromům* a *Rumungrům*, zůstává stále stejná.

Richard Jenkins analyticky rozlišuje dva procesy při vytváření identity: skupinovou identifikaci (*group identification*), tedy proces ztotožňování se s určitou skupinou, a sociální kategorizaci (*social categorization*), tedy zařazování osob do určitých kategorií (Jenkins 1997: 23 in Šubrt a kol. 2014: 345). Zatímco v případě etnické identity *Vlašika Rom* se jedná o příklad dobrovolné skupinové identifikace, v případě dalších dvou lokálně zastoupených skupin se jedná o sociální kategorie. V případě skupiny *Gáže/Gadže* se jedná o negativní vymezení vůči všem, co nejsou Romové a v případě kategorie *Rumungri* vůči těm Romům, co nepatří mezi *Vlašika*.

Vlašika Rom se z tohoto pohledu jednak vymezují vůči neolašským Romům na základě principu dichotomizace podle jednotlivých typů odlišnosti (barva pleti, jazyk, hudba, styl oblékání atp., viz dále). Na druhé straně často popisují svůj "kulturní inventář", tedy *romipe* (romství; rozuměj „olašství“), tj. kulturní symboly, rituály, zvyky a způsoby prezentace a chování, o kterých referují jako o typických pro vlastní skupinu (kapitola 3.8.). Pro *Rumungry*, v intencích sociální kategorie definované zvnějšku bytostným "ne-olašstvím", je z pohledu *Vlašika Rom* příznačné, že tento kulturní obsah nesdílejí.

Při tematizaci některých hraničních prvků, tedy toho, v čem jsou „oni“ jiní než „my“, se setkáme se suicentrickou perspektivou, při které bývají připisovány skupině „oni“ negativní charakteristiky, které však „oni“ sami o sobě nesdílejí. Zároveň se

jedná o etnocentrickou perspektivu, v rámci které je odlišná skupina posuzována výlučně podle hodnot a norem skupiny aktérovi vlastní. Kritérium hodnotové neutrality, o které usiluje odborný diskurz, není lokálním aktérům vlastní, a tak dochází k tomu, že „jiná“ kultura je popisovaná zpravidla jako horší, než kultura vlastní. Popis toho, co charakterizuje druhou skupinu, je často tvořen výčtem negativních forem chování. Z perspektiv obou skupin, které hranice odděluje, bývají tyto milníky různě artikulovány, konstruovány a zdůvodňovány. Tyto dva pohledy se přitom vzájemně nekryjí.

Všichni *Vlašika Rom* během mého výzkumu nahlíželi na olašskou identitu, tedy na skutečnost "být olašským Romem", jako na vysoce prestižní. "Být Olachem" je vnímáno jako kombinace vyššího sociálního statusu, rituální čistoty a lepšího materiálního postavení. Obyvatelé Borovan vnímají olašské Romy jako lépe situované nejen v rovině materiální, ale také v rovině kulturní a symbolické, s odkazem na řadu dodnes praktikovaných zvyků, rituálů a praktik, které se podle informátorů udržovaly v předchozích generacích. Na *Rumungry* potom nahlížejí jako na hierarchicky níže postavené.

Etnicita je po konstruktivistickém obratu často pojímána (jen) jako jedna z vrstev identity, ke které se jedinec může vztahovat (Makihara 2010: 35). I v rámci zkoumané skupiny existuje řada dalších způsobů sociální organizace, vztahující se k příbuzenské skupině, vrstevnické skupině, genderové skupině atp. Způsobů konceptualizace různých „my“ vůči různým „oni“ nalezneme celou řadu.

Při výzkumu sociální stratifikace a vytváření vnějších hranic se zabývám také sociální situovaností sledované skupiny vůči ostatním olašským Romům na Slovensku. Zde vlivem dlouhodobé kulturní izolace a absence kontaktů došlo na straně *Vlašika Rom* k ústupu některých klíčových *boundary markers*, vydělující olašské Romy oproti *Rumungrům* (zejména dlouhé sukně a romského soudu). To způsobuje, že východoslovenští *Vlašika Rom* mohou být vnímáni ze strany Olachů žijících na jihu a na jihozápadě Slovenska jako *Rumungri*, a tak při vzájemném setkání může docházet k procesům vyjednávání etnické identity (viz kapitola 3.6.6).

Všichni *Vlašika Rom* o sobě hovoří jako o *amáro nípo*, tj. „naše (široká) rodina“. Avšak v posledních letech dochází ke vzniku sociální distance mezi obyvateli Borovan a dalšími *Vlašika Rom*, žijícími v jiných lokalitách a k souvisejícímu statusovému propadu zdejších Romů. Ten souvisí jednak s postupným odchodem prestižních olašských rodin z lokality, ale zejména s nedodržováním subetnické endogamie v Borovanech. Po dobu mého výzkumu se tento propad dále prohluboval.

Dalším způsobem sociální organizace, který hraje v emické perspektivě důležitou roli, je stratifikace společnosti na základě příbuzenství: podle jednotlivých rodů. Ač může rodová skupina působit jako jasně daná, ani tyto sociální sítě nejsou stálou ani statickou jednotkou.

2.2. Přínos k výzkumu etnicity a hraniční etnicity

Borovany představují příklad lokality, kde najdeme časté exogamní sňatky s neolašskými Romy. Tyto osoby, původem *Rumungri*, se postupně enkulturoují mezi olašské Romy a osvojují si také olašskou identitu. Takováto změna identity je umožněna (pouze) ženám, které se do Borovan přivdaly či mužům, kteří se sem přiženili.

Ztotožněním se s některými důležitými hraničními prvky, respektive s kulturním obsahem, který je jimi vymezován, dochází k tomu, že se z *Rumungra* může po sňatku s olašským Romem časem stát *Vlašiko Rom*, a to osvojením si kulturního rámce, hodnotového systému a komunikačního stylu skupiny *Vlašika Romů*. Jejich součástí je i etnická kategorizace a procesy vyhraňování se vůči *outsiderům*.

Z badatelského pohledu mají tyto osoby hraniční identitu a je zajímavé sledovat, kam se samy zařazují a zároveň, kam je kontextuálně v různých situacích zařazuje jejich okolí. Tato hraniční identita otevírá prostor pro vyjednávání etnicity i pro různé strategie volby jazykových kódů a jiných komunikačních prostředků, které s tím souvisejí.

O kategoriích jako je *Gážo* a *Rumungro* je však třeba ve sledované lokalitě uvažovat mimo zaběhnuté striktně etnické kategorie. Na jejich používání je možné nahlížet jako na způsob označování dvou různých rovin outsiderství (Ne-romství a Ne-olašství) v intencích konstruktivistických motivací. Naopak, pojem Rom je vyhrazen insiderům, takže jeho definice není etnická v esencialistickém smyslu: tímto pojmem může být označen i etnický Nerom, pokud je s Romy v blízkém, insiderském vztahu.

Ve svém výzkumu nepojímám skupiny a hranice mezi nimi v esencialistickém smyslu jako jasně a pevně dané, nýbrž jako sociálně konstruované, vyjednávané a aktivně utvářené ze strany aktérů. Zkoumám, nejen to, jak o těchto hranicích lokální aktéři referují, ale také o to, jak se etnické hranice projevují i vytvářejí v konverzačních aktech.

K exogamním sňatkům a následné enkulturaci (dá se říci, „vlachizaci“) partnerů však nedochází jen v posledních letech. Na základě výzkumu matričních záznamů a vytvářením genealogických map se mi podařilo zjistit, že k tomuto procesu dochází ve sledované komunitě již po generaci. K sňatkům s *outsidery* docházelo ve velké míře dokonce již v době příchodu první „zakladatelské“ generace v druhé polovině 19. století. Při rozhovorech s pamětníky se ale setkáme s všeobecně rozšířenou představou o "zlatém věku", kdy v *olašské* osadě žili pouze světlí, "etnicky čistí" olašští Romové, kteří měli „čistě“ olašský původ. Tyto představy jsou do velké míry sociálním konstruktem, které pomáhají maskovat genealogické manipulace a zamlžování původu některých předků. Etnickou hranici ale přitom *Vlašika Rom* tematizují a verbalizují jako jasně danou a jako neprůchozí. Můžeme hovořit o funkčních kulturních mechanismech vytváření a udržování etnických hranic této skupiny. Tyto mechanismy konstruuji olašství jakožto druh sociální identity ostře se vymezující proti outsiderům: Neromům a neolašským Romům.

Ve svém pojetí etnicity jsem se nechala ovlivnit definicí Maxe Webera, který definuje etnikum jakožto kategorii založenou na subjektivní víře členů v objektivní společné znaky. Jako etnické můžeme podle něj nazývat takové skupiny, které

sdílejí subjektivní víru ve společný původ na základě společných zvyků nebo fyzické či jiné podobnosti, přičemž není důležité, jestli jsou jejich členové z objektivního hlediska příbuzní. Tuto definici lze plně uplatnit na popisovanou skupinu *Vlašika Rom*. Ačkoliv z objektivního hlediska nelze hovořit o olašském původu některých členů skupiny, subjektivní víra v kolektivní olašský původ, děděný po předcích, je zde významně zastoupená. Četné výjimky se při tematizaci kolektivní etnické identity upozadují a vítězí kolektivně sdílená představa o společném (olašském) původu.

V nativním přístupu k etnicitě v Borovanech nalezneme zajímavé dichotomické sdílení dvou nesourodých konceptů, mezi kterými se kontextuálně přechází. Na jedné straně zde nalezneme pozice vernakulárního primordialismu, vycházejícího z principu krve, tedy z představy, že etnicita (tedy olašství /rumungerství /gadžovství) je zděděná po předcích, v ideálním případě ze stran obou rodičů. Na druhou stranu nalezneme hluboce zakořeněný kulturalistický (či modernistický) přístup, na jehož základě dochází k postupné enkulturaci příchozích partnerů mezi olašské Romy. Z nativního pohledu se *Vlašika Romem* lze za určitých okolností stát, stačí si dostatečně osvojit kulturní inventář skupiny a hovořit olašskou romštinou. Tato enkulturace však není libovolná: olašským Romem či Romkou se v případě osvojení si kulturního systému a komunikačních zvyklostí může stát jen ten, kdo vstoupí do partnerského svazku s *Vlašika Romem* či Romkou a stane se tak součástí rodiny a příbuzenské sítě, určitého příbuzenského „stromu.“ Můžeme tedy říci, že možnost volby identity pouze v rámci své příbuzenské sítě ukazuje, že z aktérské perspektivy „primordialistické“ pojetí etnické identity převažuje nad kulturalistickým: alespoň v ideální rovině.

2.3. Přínos ke konceptualizaci vztahu jazyka a etických kategorií

Souběžně s tím, jak v antropologii získávaly vliv konstruktivistické pozice, se výzkum etnicity ve velké míře přesouvá například k výzkumům významů, kterými lidé konstituují sociální svět a ke způsobům kategorizace (Brubaker, Lovemanová,

Stamatov 2016: 453) nebo ke způsobům vzniku a udržování identit a etnické socializace (Eller, Coughan 2016: 170). Můj výzkum v Borovanech ukázal, že etnické kategorie jsou přirozenou součástí konceptualizace sociálního prostoru již u dětí v předškolním věku. Učení se sociální kategorizacím, zahrnujícím vyhraňování se vůči jiným skupinám a produkujícím obraz světa jako rozděleného na *Vlašika, Rumungri a Gáže*, je ve sledované komunitě neoddělitelnou součástí rané socializace a pro vnímání sociálního prostoru je běžné i nadále.

Jazyk má z aktérského pohledu charakter objektivního ukazatele etnicity a právě tato skutečnost rozehrává pole pro konstruování etnicity. Na základě užívání komunitou sdíleného dialektu olašské romštiny je jedinec identifikován ostatními jako olašský Rom. Uvedená skutečnost však také dává možnost, jak se olašským Romem stát. Ačkoliv je hranice verbalizovaná jako daná a příslušnost jako vrozená, ukázali jsme si, že z aktérského pohledu je také možnost se členem olašské komunity jakožto partner olašského Roma také stát: prostřednictvím osvojením si společného jazyka a jeho užíváním.

V pojetí současné lingvistické antropologie není etnicita již jen symbolem skupinové identity, je také prostředkem pro vyjednávání skupinových vztahů. Identita je utvrzována během situací, ve kterých vstupuje do hry, především při jazykových volbách. (Makihara 2010: 40).

Na základě mého výzkumu docházím k názoru, že jazyk nepředstavuje jen pasivní prvek a nástroj vyjadřování, který nám pomůže určit podobu hranic mezi skupinami, ale také aktivní nástroj celého procesu vytváření těchto skupin. Je tedy zároveň *boundary markerem* i *boundary makerem*. Jazyk představuje ve sledovaném společenství důležitý symbolický prostředek vytváření sociálních vztahů a formování identity, včetně té etnické. Zároveň se v něm odráží sociální struktura: podle volby kódů a jazykových prostředků lze vyvozovat závěry o sociální identitě a sociální situovanosti mluvčího, adresáta a případně také dalších účastníků konverzace.

2.4. Přínos k popisu jazykové situace ve sledované plurilingvní komunitě

V borovanské *olašské* osadě je běžný plurilingvismus: aktivní kompetence *olašské* romštiny, severocentrální romštiny, šarištiny a slovenštiny spisovné. Jedná se o dominantním plurilingvismus (Wei 2004: 26), kdy mluvčí lépe ovládají jeden z jazyků (*olašská* romština) a používají jej signifikantně častěji než jiné jazyky. V míře bilingvních kompetencí existují mezi Romy velké rozdíly.

Každý jazykový kód je spojen s odlišným souborem sociálních hodnot a každý z nich je zároveň spojován s různou prestiží. Užitím určitého jazyka může být symbolizována příslušnost k určité sociální skupině nebo snaha se jí přiblížit (Nekvapil, 2000-2001). Mluvčí dává užitím určitého kódu najevo také to, s jakou sociální skupinou spojuje adresáta. V konkrétních interakcích hraje volba jazykového kódu a postoje k nim značnou úlohu a protkává a dotváří meziskupinové interakce (kapitoly 5.7 a 5.8).

V průběhu procesu osvojování si *olašské* romštiny ze strany příchozích partnerů, mluvčích severocentrální romštiny, můžeme rozpoznat dvě fáze: fázi demonstrativní, kdy je jazyk užíván pouze „navenek“, před členy *olašské* komunity a fázi druhou, identifikační, kdy se *olaština* stává převládajícím anebo výsadním jazykem komunikace daného jedince. Čím lepší a plynulejší znalost *olaštiny* získají příchozí partneři a partnerky, tím lepší je jejich pozice v rámci nové rodiny i širší *olašské* komunity. Na některé jedince, kteří žijí již léta v *olašských* rodinách a komunikují plynule *olašsky*, je často pohlíženo jako na *Vlašika Rom*. V rámci různých sociálních situací, např. při sporech či konfliktech, se sice může „rumungerský“ původ opět zdůrazňovat, avšak při běžných situacích se o této osobě nehovoří jako o *Rumungrovi*.

V Borovanech platí komunikační vzorce, které Hübschmannová popsala jako tradiční oblasti meziromské komunikace (Hübschmannová 1979: 44-45): Romové s Romy mluví za všech okolností romsky (*romanes*), s Neromy neromsky, (*gažikanes*). Borovanští *Vlašika Rom* spolu vždy hovoří *olašsky*; se slovenskými Romy potom severocentrální romštinou. Volby jazyka jsou určovány na základě

participant related principu, je motivována především komunikačním partnerem, resp. jeho jazykovými kompetencemi. Vybočení z toho rámce můžeme brát za příznakové.

Pokud dojde k odchýlení od výše popsaného ustáleného vzorce domén jednotlivých jazyků, může tato nestandardní volba jazyka sloužit pro účastníky konverzace jako signál netypické situace. Může se jednat vědomou a aktivní strategii mluvčího, o kterém můžeme uvažovat jako metaforickém přepnutí (viz Gumperz 1982), s cílem jednak dosáhnout neobvyklého obratu v komunikaci a jednak vyjádřit samotným přepnutím nějaký obsah či svůj postoj k tématu.

Děti v olašské osadě se učí jako prvnímu jazyku olašské romštině. Při akvizici dalších jazyků probíhá jinou formou osvojování si *gažikanes* a jinou *romanes*. U akvizice *gažikanes* převažuje institucionální model. Druhý romský dialekt se děti učí přirozenou cestou. Malé děti z etnicky smíšených párů jsou buď monolingvní v olašské romštině anebo bilingvní v obou romštinách. Na jazykovou socializaci dětí nemají vliv jen jejich rodiče, ale také vrstevnické skupiny a potažmo i celá komunita, jejíž postoje k jazykům a vnímání jejich různé prestiže děti reflektují a zároveň, pod jejichž sociální kontrolou se permanentně nacházejí. Výsledkem setkávání se s „jazykováním“ okolí je, že již mezi malými dětmi jednoznačně převládá olašská romština.

Olašská romština je jazykem každodenní komunikace mezi *Vlašika Rom*. Její osvojení a užívání je také vyžadováno a očekáváno od neolašských partnerů. Pokud se nově příchozí naučí plyně olašsky, zvyšuje si tím svůj sociální status. Pokud její znalost není z pohledu rodilých mluvčích dostatečná nebo dělá četné chyby, není komunitou plně akceptován.

Podle Matrase se romština nachází vždy v diglotickém vztahu k majoritnímu jazyku (Matras 2002: 238). Pintér upozorňuje na poněkud problematické aplikování pojmu diglosie v prostředí některých romských skupin (Pintér 2011). V podkapitole 5.5.1 se zamýšlím, zda lze označit situaci v Borovanech označit jako diglotickou, resp. polyglotickou. V případě sledované komunity je zásadním

problémem, který jazyk považovat za V kód a který za N kód. Při popisu diglotické (resp. polyglotické) situace v Borovanech vychází najevo, že prestiž jednotlivých jazyků představuje ústřední kritérium pro určení, který jazyk můžeme označovat jako V kód a který jako N kód. Ukazuje se, že jazyk (tedy olašská romština) představuje jeden z hlavních pilířů romství (resp. „olašství“). Znalost jazyka ovšem neznamena jen ovládnutí gramatiky a slovní zásoby, ale i stylistiky a pragmatiky a také s tímto jazykem spojené škály významových nuancí a komunikačních zvyklostí a orientace ve vztazích, rolích a v (společenském) postavení uvnitř society.

2.5. „Jazykování“ a „etnifikování“

V závěru práce se věnuji popisu toho, jak se v diskurzivních praktikách projevují procesy aktivního vytváření etnických kategorií. Pro jejich popis přebírám termíny Ofélie Garciové „jazykování“ a „etnifikování“. Snažila jsem se stručně popsat, jak se v diskurzivních praktikách projevují procesy aktivního vytváření etnické identity aktérů (García 2010).

V rámci své disertační práce jsem se věnovala zevrubné analýze různých řečových praktik a jejich významu.

V kapitole 5.6 jsem zkoumala procesy přepínání jazykových kódů. Ukazuje se, že se jedná o dynamický fenomén, který je do značné míry individuální, a který se projevuje jako kontinuum různých jevů. Na tento proces je možné se dívat z hlediska struktury promluvy. Dochází ke střídání různě dlouhých úseků mezi jazyky řečového repertoáru komunity. Můžeme pozorovat příklady přepnutí do jiného jazykového kódu při použití přímé řeči ve vyprávění při parafrázi či citaci nebo užití reiterace za účelem zdůraznění určité repliky. Věnuji se také popisu fenoménu paralelní konverzace, tedy současnému užívání olašské romštiny při vzájemné komunikaci olašských Romů během hovorů s Neromy nebo neolašskými Romy v jiném jazyce.

Přepnutí kódů může být z hlediska strukturální analýzy také vnímáno jako prostředek pro strukturaci právě probíhajícího hovoru (Auer in Milroyová, Matthew 2012: 217-219). V kontextu mé práce považuji za nejdůležitější příklady volby jazyka nebo přepnutí kódu, které v sobě nesou kromě jazykových dat také řadu sociálních významů. Ve svém výzkumu jsem se zabývala motivací mluvčích pro volbu kódu a zároveň sociálním dopadem na adresáty a další účastníky komunikace.

Přepnutí kódu se často objevuje jakožto projev konvergence, kdy se k sobě svým kódem mluvčí přibližují nebo naopak jako divergence, tedy jako situačně laděné odmítnutí komunikačního partnera nebo distanc od tématu konverzace.

Z pohledu *Vlašika Rom* lze vnímat užití jiného než vlastního kódu jako odkaz k jinému, *outsiderskému* hodnotovému systému. O přepnutí do severocentrální romštiny lze v určitém kontextu uvažovat jako o odkazu k odlišnému světu *Rumungrů*, o volbě slovenštiny zase jako o referenci k cizímu světu *Gadžů*. Takové přepnutí může doprovázet anebo posilovat nesoulad mluvčího s tématem nebo jinou formu divergentního postoje k obsahu probíhající konverzace. V terénu jsem zaznamenala také příklady toho, že volbu „cizího“ kódu lze vnímat také jako veřejné odsouzení chování.

Proces střídání jazyků významně ovlivňuje komunikační situace, zejména složení účastníků komunikace, a to nejenom těch, kteří hovoří, ale i všech těch, kteří jsou komunikace účastni (viz také Milroyová, Matthew 2012: 208-209). Mé pozorování svědčí o tom, že je důležité vždy sledovat směr přepínání kódů v závislosti na vztazích mezi mluvčím a adresátem, respektive i na vztazích s dalšími posluchači a na určitém situačním kontextu. Obvyklá je zejména změna jazykového kódu u *hamime Vlašika* při příchodu vlastních dětí nebo partnera či některých vážených členů olašské komunity a naopak. Důležité je vždy sledovat směr přepínání v závislosti na určitém situačním kontextu. Ten se mění v souvislosti s děním uvnitř komunity a s proměňujícími se vztahy mezi aktéry.

Ve své disertační práci jsem se zaměřila také na analýzu situací, ve kterých dochází k užití nestandardního jazykového kódu. To má často svůj záměr a funkci ze strany mluvčího. Ukazuje se, že severocentrální romštinu používají *Vlašika Rom* někdy jako prostředek ironizace a parodizace, ale také jako demonstrace divergence k mluvčímu. Užití severocentrální romštiny je často spojené s replikami obsahujícími nadávky nebo deklaraci potrestání. K volbě odlišných jazykových domén dochází také při různých hádkách a jiných konfliktech. K přepnutí jazykového kódu ale může vést také motiv konvergence, k němuž často dochází účelově. V rámci kapitoly 5.7 jsem uvedla příklad, popisující vědomé odchýlení se od zažitého komunikačního úzu s jasným strategickým cílem: kvůli udržení synovy rodiny Olaši „sestoupili“ před rodiči své snachy k severocentrální romštině. . Takový motiv strategické konvergence je poměrně častý.

Jiným tématem, jehož rozboru se věnuji, je reverzní užití kódu. Odchýlení od výše popsaného ustáleného vzorce domén jednotlivých jazyků může sloužit jako signál nestandardní situace. Docházím k závěru, že mluvčí volbou jiného jazyka může signalizovat ještě jinou informaci, než je vyjádřena v samotném obsahu výpovědi. Alternace jazykových kódů může představovat vědomou a aktivní strategii mluvčího. Na příkladu dat z Borovan dospívám ke zjištění, že takový signál je často srozumitelný pouze členům vlastní komunity, s čímž mluvčí při volbě netradičního kódu počítají.

V závěru práce jsem si položila klasickou fishmanovskou otázku: Kdo, s kým a jak mluví (viz Fishman 1965)? Při výzkumu způsobů vzájemné komunikace a související volby jazykových kódů jsem došla k závěru, že základní komunikační úzus souvisí s tím, jak mluvčí vnímá etnicitu adresáta: *Vlašika Rom* mluví s *Vlašika Rom* vždy olašsky, s *Rumungrem rumungricka* a s *Neromem gažikanes*. Na tomto místě jsem si musela opět položit otázku na podobu hranic a etnicity. Kdo je tedy v komunitě, která se z hlediska vernakulárního primordialismu jeví do značné míry jako smíšená, považován za *Vlašiko Roma*? A kdo je již *Rumungro*?

Obyvatele olašské osady lze vnímat na škále mezi *direkt Vlašika* („praví Olaši“) na straně jedné, kteří jsou statusově nejvýše postavení a vždy spolu hovoří olašsky. Na straně druhé nalezneme Romy se statutem *Rumungrů*, zde žijí teprve krátce a olašsky zatím nemluví anebo ti, kteří se olašsky nikdy nenaučili. Zejména poslední uvedení mají v rámci *olašské osady* marginální postavení.

Osoby na středu škály jsou někdy ostatními označovány jako *hamime Vlašika*. Ukazuje se, že ovládání a používání olaštiny je velmi podstatným rozměrem přijetí nebo nepřijetí komunikačního partnera či partnerky za člena vlastní skupiny (*ingroup member*). To otevírá prostor pro vyjednávání etnicity, které se projevuje také ve strategiích volby jazykových kódů.

Volbou jazykového kódu mohou dát statusově lépe situovaní olašští Romové najevo adresátovi jeho přijímání (v případě olašské romštiny) nebo nepřijímání za člena komunity (*insidera*) nebo také vyhraňování se vůči němu (v případě užití severocentrální romštiny). Čím je osoba statusově níže postavená, tím častěji při komunikaci s ní *Vlašika Rom* volí severocentrální romštinu.

Na základě analýzy konkrétních dat z terénu docházím k závěru, že užitím jazyka mluvčí demonstruje, jakým způsobem reflektuje etnicitu, ale i sociální status adresáta. Osoby, které řadím mezi *direkt Vlašika*, proto oslovují *hamime Vlašika* olašsky, pokud je přijímají nebo pokud chtějí dát najevo jejich přijetí za *insidery*. Ovládnutím základů olaštiny a připojením se k těmto praktikám nově příchozí partneri většinou začínají ztrácet svůj status *Rumungra*. *Hamime Vlašika* volí směrem k *direkt Vlašika* za standardní situace také olašskou romštinu, která převládá v ideálním případě i při vzájemné konverzaci těchto osob s hraniční identitou. Ti dávají volbou tohoto jazyka najevo své ztotožnění se i snahu být ztotožňován s olašskou identitou.

Specifickým projevem volby jazyka, jehož prostřednictvím mluvčí záměrně demonstruje svůj odmítavý postoj k adresátovi, představuje proces vyhraňování se vůči *outsiderům*. Toto jazykové chování se projevuje ze strany *Vlašika Rom* vůči osobám s liminální identitou jako volba „rumungerštiny“, čímž je adresátům

dáváno najevo jejich „rumungerství“. Tento komunikační úzus posiluje a spoluvytváří hranice mezi skupinami. Zároveň, tím, že podobné řečové praktiky a s tím související etnické kategorie přebírají také *hamime Vlašika*, dochází k utužování jejich olašské identity, a to z vnějšku i z vnitřku. Z pozice *hamime Vlašika* můžeme brát přebírání tohoto komunikačního modelu jednak jako projev a jednak jako demonstraci vlastního *insiderství* (olašství).

Dospívám k závěru, že volba jazyka a přepínání kódů a také nejenže reflektují sociální role, ale zároveň také sociální významy dotvářejí. Může sloužit také k novému utváření statusu a rolí v rámci komunity.

3. Literatura:

- Barth, F. (1969) Introduction. In: Barth, Fredrik (ed.): Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. Bergen, Oslo, London: Universitets Forlaget, University Press, s. 1–23.
- Fishman, J.A. (1965). Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique* Vol. 2 (1965), s. 7-88. Garafanca (2005). Demythologising language alternation studies: conversational structure vs. Social structure in bilingual interaction. *Journal of Pragmatics* 37, s. 281–300. Dostupné z: www.sciencedirect.com.
- Garcia, O. (2010). Linguaging and Ethnifying. In: Fishman, J.A., García, O. (eds)(2010): Handbook of Language and Ethnic Identity. Disciplinary and Regional Perspectives. Vol.1. Oxford: Oxford University Press, s. 519-534.
- Gumperz, J.J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge University Press.
- Hübschmannová, M. (2003). Vlach-Roma (Vlachi) in the Czech Republic and in Slovakia, in: ROMBASE. Didactically edited information on Roma (online). Dostupné z: <http://romani.uni-graz.at/rombase/index.html>.
- Makihara, m. (2010). Anthropology. In: Fishman, J.A., García, O. (eds)(2010): Handbook of Language and Ethnic Identity. Disciplinary and Regional Perspectives. Vol.1. Oxford: Oxford University Press, s.32-48.
- Milroyová, L, Matthew, G. (2012). *Sociolingvistika: Metody a interpretace*. Praha: Karolinum.
- Matras Y. (2002) *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nekvapil, Jiří. (2000-2001). Sociolingvistika v systému encyklopedických hesel. *Češtinář*, 11: 1, s. 15-24. Dostupné z:

http://is.akcentcollege.cz/el/AK10/zima2012/SOLIN/um/SOCIOLINGVIS_TIKA_Nekvapil_hesla.pdf. ISBN neuvedeno.

- Pinter, T. (2011). Diglosia alebo funkčný bilingvizmus v jazykovom úze Rómov na Slovensku a v Maďarsku. In: Jazykovedný časopis, 62(1), s. 3-18.
- Wei, L. (2004). Dimenzie bilingvizmu. In: Štefánik, J. (ed.), Antológia bilingvizmu Bratislava: Academic Electronic Press, s. 24-38

4. Publikační, akademická či pedagogická činnost studentky:

Markéta Hajská vystudovala obecnou antropologii na FHS UK. Od roku 2000 pracovala na různých terénních výzkumech, na pozici výzkumníka i koordinátora, týkajících se problematiky Romů a sociálně vyloučených lokalit v ČR i na Slovensku. Od roku 2007 působila jako metodik multikulturního vzdělávání ve vzdělávacím programu Varianty, Člověk v tísní, o.p.s., kde se podílela na vzniku několika publikací a vzdělávacích modulů. Od roku 2011 působí na FF UK (Seminář romistiky), kde přednáší Antropologické přístupy k romským kulturám, předmět věnovaný kultuře olašských Romů a olašskou romštinu. V zimním semestru 2014/2015 učila olašskou romštinu také v rámci své praktické stáže na University of Helsinki.

Je autorkou odborných článků, studií, výzkumných zpráv, metodických aktivit, edukačních videí a v neposlední řadě scénářů ke komiksům.

Účast na vědeckých projektech:

Oral History of Czechoslovakia and the Vlach Roma

Trvání: 1.1.2018 - 31.12.2018; Podpořeno: Bader Philantropies

Výzkumný grant zaměřený na trvalé usazení kočovných a polokočovných osob v r. 1958

Rozšíření slovníku olašské romštiny

Trvání: 1.1.2017 - 31.12.2017; Podpořeno: Úřad vlády ČR

Manažér projektu, sběr a analýza jazykových dat.

Slovník olašské romštiny (Vlach Romani Dictionary)

Trvání: 1.1.2016 - 31.12.2016; Podpořeno: Úřad vlády ČR

Manažér projektu, sběr a analýza jazykových dat.

Migrace českých a slovenských Romů do velké Británie a Kanady

Trvání: 1.1.2015 – 31.12.2017 Podpořeno: GAČR

Výzkumník: Migrace Romů ze SR do Velké Británie

Seznam publikací po dobu studia:

a) recenzované po dobu studia:

- Hajská, M. 2017. *Economic strategies and migratory trajectories of Vlach Roma from Eastern Slovakia to Leicester*, UK. Slovenský národopis 65 (4), pp. 357-382. DOI: 10.26363/SN.2017.4.01

- Hajska, M. 2016. „Polokočovníci“ / Migrační trajektorie olašských Romů na Prešovsku od poloviny 19. století až do zániku kočování, in: *Romano džaniben*, 2016, roč. 23, č. 2, s. 7–38.
- Hajska, M. 2016. *Gažikanes vaj romanes? Jazykové postoje olašských Romů jedné východoslovenské komunity ke třem místně užívaným jazykům. [Language attitudes of Vlach Roma of one Eastern Slovak community to the three spoken languages]*. In: Podolinská, T. - Hrustič, T. eds.: *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. ÚEt SAV, VEDA 2014, Bratislava, p. 335-361*
- Hajska, M. 2014. *Ame sam vlašika haj vorbinas vlašika! (My jsme Olaši a mluvíme olašsky!) Nástin jazykové situace olašských Romů z východního Slovenska v etnicky smíšené komunitě. [We are Vlach Roma and we speak Vlach! Picture of a linguistic situation of Vlach Roma living in eastern Slovak ethnically mixed community]*. In: *Romano džaniben*, 19 (2): 35-53.
- Hajska, M.: Presentation of Social status on a Social Network. The Role of Facebook in the case of Vlach Roms community with eastern Slovak origin in a city of Leicester, UK. *Romanistudies* (prochází recenzním řízením).

b) Nerecenzované publikace po dobu studia:

- Hajska, M. 2017. The Evil Eye. Jakhendar. In: Factsheets on Roma - Roamni Project. Univerzity of Graz. Published online: http://romafacts.uni-graz.at/view_pdf.php?t=culture&s=c_2_3&l=en.
- Elšík, V., Hajska, M., Ort, J. 2017: *Slovník olašské romštiny*. Praha: Charles University, published online : http://www.romistika.eu/?c_id=554&pre=1 .
- Hajska, M.; Turková K. ; Andrš Z. 2014. *Sam manuš láše, sar so aver manuš./ Jsme stejně dobří lidé, jako všichni ostatní. Rozhovor s Aninou Ciuciu. Romano Džaniben, 2014/2, 116-139.*
- Hajska, M.: 2014. *Romové a sociální vyloučení. Výchova k aktivnímu občanství. Demokracie versus extremismus. Praha: Asi-milování, 135-151.*
- Hajska, M., Hurrle, J., Pixová, M., Trlifajová, L.: *Situační analýza Rumburku a Starých Křečan. Úřad vlády, Agenturu pro sociální začleňování. Praha 2013.*